

Mester és tanítvány

A mester és tanítvány fogalompár számos kapcsolódásban és tartalommal létezik. A következőkben egy bizonyos tudás és tapasztalás összefüggésében fogom bemutatni, ahol a mester döntően nem tartalmilag tud többet, mint a tanítvány, ezért elsősorban nem ismereteket ad át, hanem tapasztalni tanít, és a tanítványt bevezeti egy bizonyos valóságterület világába, illetve magába a valóságba, amelynek ő tapasztalt vándora. De csupán tanúja, nem kimerítő ismeretekkel büszkélkedő tudósa.

A valóságtáj

„Tanítványaimnak részleteket mutatok egy roppant tájból, ahol lehetetlenség kiismerniük magukat.”¹ A mester igazat mond; ismeri ugyan a tájat, de nem tartalmi értelemben és részletekbe menően, hanem úgy, hogy tud róla. Bizonyos tájagnál ez a legtöbb. Így vagyunk Istennel is: a legtöbb, amit tudhatunk, hogy *van*. És milyen súlyos, bonyolult, veszélyes tudás ez is, és milyen nehéz, szinte lehetetlen önerőből szert tenni rá, majd kitartani benne, személyes következményeiről nem is szólva! A mester nem kutat, nem elemző pillantással vizsgálódik. Nem megfigyeli a tájat, hanem figyel rá. Benne van – és befogadást remél. Minden lépése új tapasztalat. De megannyi tapasztalatát se képes – mert a táj nem engedi – koherens tudássá tapasztani, ami magabiztos bizonyosságával elébe vágna és fölébe terpeszkedne a tapasztalatnak, arra kényszerítve, hogy igazodjék hozzá, és ezzel igazolja. A táj, amiről Wittgenstein beszél, nem más, mint a valóságnak a művészetben, a filozófiában és a vallásban észlelt mélydimenziója. A valóságtáj mindig több, mint amit tudunk róla. Veritas semper maior. A mester ezért nem tudásra tör, hanem tapasztalni tanul. És tapasztalásra készíti föl a tanítványt is. Nem tudást ad neki, hanem bátorságot és szabadságot a tapasztalásra.

A tapasztalásról

„[A] »tapasztalat« [...], ha helyesen értjük a szót, anélkül, hogy eleve elvonnánk az élet, olyasmire utal, ami előre

láthatatlan, és meglepetésszerű újdonságként érkezik el a tudatba. A meglepetésszerű és váratlan újdonságok természetüknél fogva csak a tudat által táplált várakozásokat mintegy keresztülhúzva juthatnak érvényre. – A vélt lehetetlenségek valóságba való átfordítása révén a tapasztalat érzékelhetővé teszi, hogy miben is áll a valóság valóságjellege.”² A mester által felmutatott és a tanítványnak felkínált tapasztalat nem megtervezett, irányított folyamat eredménye, mint valami módszeresen végzett természet-tudományos kísérlet, hanem valódi, eredeti értelemben vett tapasztalat, amely minden közreműködés és előzetes tervezés nélkül megesik, ha megesik, megtörténik, ha megtörténik, végbemegy, ha végbemegy. Szabad esemény, önmagától bekövetkező történés. Nem áll rendelkezésünk alatt: nem kiszámítható, nem tervezhető, nem idézhető elő, és nem ismételhető meg tetszés szerint. Mindig is megmarad tapasztalateseménynek; nem nyerhető ki belőle egzakt tudás, a tapasztalat megtörténtétől elkülönített ismerettartalom, ami nyilvános, bárki által ellenőrizhető, mondhatni, „demokratikus”. Ezért nincs a mester által tanúsított valóságtájnak tudománya. Az itt nyert tapasztalat eredménye elsősorban nem tudás, hanem tudat. A döntő mozzanat nem tartalmi tudás és ismeret a tájról, hanem viszonyulás, mégpedig nem megismerő, hanem elismerő. A mester által tanúsított valóságtáj nem valami konstatálható, hanem csak felismerhető, sőt talán kevésbé felismerhető, mint inkább üdvözölhető, mondja Gabriel Marcel a léttel kapcsolatban.³ Az üdvözlés egy sui generis alanyi reakció, egy méltósággal rendelkező, értéktelített valósággal való találkozás nyitánya. Az ilyen találkozás – találkozás, mert nem alanyi kutakodás, keresés eredménye, hanem az alannal megtörténő esemény: csoda. Erre adott illő válasz az üdvözlés. Egyben az üdvözlés aktusában megy végbe az illető valóság lényegi észlelése. A méltóság észlelése nem analitikus tárgyi vizsgálódás eredménye, hanem egészes (fenomenológiai kifejezéssel: originális) aktus.⁴ Ennek megvalósulása és kifejeződése az üdvözlés, ami egyben lemondás a hódításról és birtokbavételről egy olyan valósággal szemben, amely megmutatkozásával elébe vág a birtoklóakaratnak.

¹ WITTGENSTEIN, Ludwig: *Észrevételek*. Ford. KERTÉSZ Imre, Bp., Atlantisz, 1995, 83.

² TENGELYI László: *Tapasztalat és kifejezés*. Bp., Atlantisz, 2007, 16., 346.

³ MARCEL, Gabriel: *A misztérium bölcselete. Válogatott írások*. Ford. BENDE József, CSEKE Ákos, NAGY Zsolt Péter, Bp., Vigilia, 2007, 60.

⁴ Vö. NIETZSCHE, Friedrich: *Túl jön és rosszon* [Teljes, gondozott szöveg]. Szerk., ford. TATÁR György, Bp., Ikon, 1995, 131–132., No. 263.

A megmutatkozás egyszerre parancs a lemondásra és meghívás a közösségre. Az ember létszerkezete szerint egyaránt képes a birtoklásra, és képes a tiszteletre és közös létre – más szóval az objektivitásra, azaz a vele szemben álló valóság lényegének, önértékének észlelésére és az ehhez igazodó viszonyra. Az anyagi valósághoz a birtokbavétel szándékával lépünk, a műalkotáshoz, a szenthez, az értékekhez tisztelettel közelítünk; üdvözöljük, mert üdvöt remélünk tőlük.

A tudást lehet, és kell is bizonyítani, a tudatot csak tanúsítani lehet, tanúságot lehet róla tenni. Ezt teszi a mester. A tudás elkülöníthető a tudó alanytól, ezért lehet ugyanaz a tudás bárkinek a tulajdona. A tudat nem választható le a tudat alanyáról, minthogy az alany léteivel azonos, nem valamely tulajdonsága. Tudásomat bárkinek átadhatom, tudatomat nem, legföljebb segíthetem a másik embert valaminek a tudatára ébredni. A tudás ismeret-tartalom, az ismeret mennyisége, a tudat a tudás birtoklásának módja, ami egyben létmód: az a mód, ahogyan a tudással és tudásom által élek. A tudásnak tudattá, s azon keresztül végső soron létté kell válnia az egzisztencia metabolizmusában.

A mester közvetítette tapasztalat paradigmatis esete az istentapasztalat, a hierofánia, ami nem tartós jelenlét,

hanem felvillanás, nem kikényszeríthető folyamat, hanem szabad esemény, nem akarati előállítás (mágiatechnika), hanem szuverén előállítás (epifánia). Olyan különleges esemény, amely újra és újra meggesik, de mindig kiszámíthatatlanul, váratlanul és mégis ajándékképpen, meglepetésszerűen, ezért nem rögzíthető tudásba, hogy az ember birtokba vehetné. Csak felidézni lehet az emléket, de nem lehet megidézni a valóságát. Ez az oka annak, hogy a vallási közösség mindig emlékező és várakozó liturgikus közösség. A liturgiában emlékezőn vissza- és várakozón előretekint a teofániára, de nem állandó közvetlen isten-jelenlétben él rajongón. Ami az ember számára állandóan és közvetlenül jelen van, az a mindenkori „világ” (illetve a létező), ami éppen állandó közvetlen jelenvalósága következtében egyszersmind az ember rendelkezésére áll. Isten (illetve a lét) nem áll az ember rendelkezése alatt. Az ember képes észlelni a létet és Istent, de nincs joga kikövetelni, és életének jelentős részében többnyire nem az eleven, aktuális lét-, illetve istentapasztalat közvetlen és mégis tág terű jelenvalóságában él, hanem a létezők szoros közvetlenségében, a profanitás közegeiben. A mester mutatja meg a tapasztalás útját a valósághoz, Istenhez – és nem melleleg önmagunkhoz.

Farkas Panna,
Panem,
2024
Fotó:
Nyíri Julianna
© A művész
archívumából

A mester tanúsága és a „táj” valósága

Wittgenstein talán nem véletlenül beszél „tájról”. A táj nem reális tárgyként létezik, hanem a szemlélő ember konstituálja: a fizikai elemekhez az emberi tudat tapasztja hozzá a tájformát. Az elemeket úgy látja egyben, hogy ő maga látja őket egybe. Azért látjuk a világot, mert eleve világot látunk. Ez az a priori tudati konstitúció a mindennapos tudat számára észrevétlen. Ám ha ez a tudat spontán tevékenysége, akkor felmerül a gyanú, hogy a táj nem valóságos, nem objektív, ténylegesen nem létezik, csak a dolgok, tárgyak esetleges halmaza létezik, szüntelenül kavargva. Ha így állna a dolog, akkor a mester illúziót kergetne, és illúzió rabjává tenné a tanítványt.

Talán éppen az ellenkezője igaz: nemcsak hogy valóságosan létezik a Wittgenstein említette táj, hanem az a valóság! Ha a tudatot nem az anyag emergens, de lényegében csupán bonyolultabb járulékanak, valami epifenomenális jelenségnek tekintjük, hanem az anyagból levezethetetlen sui generis valóságnak, akkor a tudat működése – kivált spontán, a priori működése – magának a valóságnak az önműködése, amelynek eredménye a valóság önmegjelenítése. Még tisztán evolúciós logikával is belátható – ha nem is merőben természeti evolúcióként –, hogy a tudat a valóságra van hangolva, miként az érzékszervek a nekik megfelelő fizikai ingerre, még ha olykor tévednek is. A valóság alkotta meg úgy a tudatot, hogy annak aktivítása szükséges a teljes valóság megjelenítéséhez. Az érzékek csupán tárgyakat, objektumokat érzékelnek; egyedül a tudat hozzájárulásával lehet eljutni az objektivitáshoz.

A valósághoz – az igazsághoz – a szubjektum tudatán keresztül vezet út. Ahol nincs szubjektivitás, ott a valóságból csak az empirikus realitás, a tények véghetetlen halmaza érhető el. Ezen a létfokon létezik az állat, még ha talán a fejlettebb fajoknál már földereng a szubjektivitás valamiféle kezdetleges formája, de valóságra ébredésről szó sincs. Az érzékek tárgya a realitás, a tudat tárgya a valóság, amihez az érzéki realitás közvetítésével jut el úgy, hogy az érzéki adottat, a reálist jelentéssel kontextusba állítja: esetünkben a biológiai-természeti elemeket tájba rendezi, pontosabban eleve tájként észleli. Érzékletesen világítja ezt meg Beney Zsuzsa egyik versciklusában:

„Szélbeverte ablak mögött fehér /
pihék, olvadt kavicsok kavarnak.
A padlón nő a hó, mint papírok /
foszlányai gyűlnek elolvasatlan.

Pedig csak egy foszló szál, a tekintet /
szakadt vége sodródik a szobában.
De ez teremtett formát, alakot /
olvasható anyagot a világból.

Forma nélkül elolvad az anyag. /
Csak a semmi és a káosz határán
kavargó, mégis álló létezés. /
Időtlen massa a forgó időben.”⁵

A valóság megtapasztalására képes, autentikus léttudattal rendelkező alany a mesterek teremtette kultúrában kép-

Kiss Lili,
*A mozgás
pillanata*,
2024
Fotó: Kiss Lili
© A művész
archívumából

⁵ BENEY Zsuzsa: *Két parton*. Bp., Argumentum, 2000, 5–7.

zódik művelődéssel, önművelődéssel. Ez a mestereket követő művelődés szellemi erőfeszítés, de nem hódítás, hanem hódolat, hiszen valami olyasmire irányul, ami abszolút mértékben meghaladja az embert. Szellemi-lelki „nyújtózkodás”, ami éppenséggel nem azonos a mindennapokhoz elegendő szellemi testtartással. Mivel nem átlagos teljesítmény, ezért tanulni, gyakorolni kell, és komoly kitartást igényel, minthogy egyik esetben sincs garancia a sikerre: a valóság visszahúzódhat, Isten elrejtezhet (deus absconditus). A hétköznapi közepes hullámzásához képest mindkét tapasztalás nagy amplitúdójú – Karl Jaspers kifejezésével „határhelyzet” –, ami egyensúlyvesztéssel jár, ezért az ember – bármennyire törekszik is a valóság felé és az istenség közelébe – érthető módon igyekszik létezésének átlagosságát stabilizálni, szakadásmentes folyamatosságát biztosítani. Így lesz a kiszámíthatatlan valóságtapasztalatból a létezőket lajstromba vevő és működésüket feltáró akkurátus tudomány, majd az ember uralmát biztosító technika, az istentapasztalásból pedig békés vallási rutin, szokássá üledett gyakorlat, vasárnapi prédikációhallgatás és miserend. A stabilitást és biztonságot előnyben részesítő átlagember lenézi a gondo-

lataiba merült filozófust, és retteg az istenközelből érkező prófétától – megtűri, de kellő távolságban tartja a non-konformista művészt.

Megannyi tapasztalat ellenére a „táj” – a valóság – végső soron ismeretlen marad, benne az ember soha nem fog úgy eligazodni, mint a maga építette civilizációban, a városban. Valójában persze a várost sem ismeri, mert a város teljes valósága nem azonos a város civilizatórikus realitásával – építészeti, közigazgatási, közlekedési, szociológiai stb. reáliáival –, amelyben a városlakó úgy-ahogy képes eligazodni. Hiába, az ember még a maga építette művekben is akaratlanul is teret és megjelenési alkalmat képez a mindig nagyobb – semper maior – valóságnak, amely civilizációs műveinek eresztékein átszivároga egy újabb valóságtájként áll előtte, átítatva magának a civilizációt építő embernek a valódi valóságával.

A mester igazat mond: még ha ismeri is az ember a táj/valóság egy-egy részletét, nem ismeri ki magát áramlásainak közegében, azaz nem tudja, hogyan kell viselkedni benne, és kivált, miképpen viselkedik a táj/valóság, hogyan viseli a látogatót: kegyesen hordozza, vagy csak elviseli, megtűri. A Földünkön élő természetet egészen

Zerge Lenke
Vivien,
Transparence,
2022
Fotó:
Nyíri Julianna
© A művész
archívumából

jól ismerjük, de ahogyan viselkedünk benne, arról tanúskodik, hogy nem ismerjük ki magunkat benne: nem tudjuk, hogyan kell viselkednünk, nehogy túlzón megviseljük. Természetismeretünkhöz még további ismeretre van szükség, de nem a természetről, hanem önmagunkról. Még nem ismerjük ki magunkat a természetben, mert még nem ismerjük ki magunkat önmagunkban. Önmagunkban pedig azért nem ismerjük ki magunkat, mert elzárkózunk azoktól a tájaktól, amelyek perspektívát és közeget kínálnak önmagunk mélyebb megismerésére. A világban élünk és önmagunkban, de aki csak a világban él és önmagában, az – különös módon – nem ismeri meg sem önmagát, sem a világot, illetve nem ismeri ki magát a világban és önmagában. A tanítvány, miként a mester, nem a tájat ismeri meg – abban csak tartózkodik, elmerül, szemlélődik –, hanem önmagát, azt az önmagát, amit csak bizonyos tájak felől lehet megpillantani. Isten felől látjuk önmagunk mélyebb valóságát. Andrej Tarkovszkij híres filmjében, a *Stalker*ben az Író és a Tudós a Zónában ismeri meg önmaga határait, ahova a Stalker, a mester révén jutnak el. A Stalker személye pontosan mutatja, milyen is a mester: nem a tudás birtokosa, hanem a tapasztalás érzékeny, szenvedő-szenvedélyes tanúja, aki ismeri a Zónát, nem térképészeti értelemben, hanem a természete szerint, azt a különös dialogikus viselkedését, ahogyan a benne vándorlóakra reagál: párbeszédbe lép velük, vagy kiveti magából őket. Mindazonáltal bizonyos tudásra is szert tesz a mester, és tanítása által a tanítvány. Mit ad át a mester? Melyik az a tudásforma, ami átadható, sőt, átadandó, mert csakis az átadás révén lehet szert tenni rá? Tipikusan ilyen a vallási tudás, amely a tanítás-követés formájában marad fenn.

A tudásról

Az a tudás, amit a mester ad át a tanítványnak, illetve tanítványi körnek, nem pusztán tartalmi ismeretek összessége, hanem egyszersmind az alkalmazás mikéntje. Jézus nem csupán az Isten országáról szóló tanítást közölte az apostolokkal, hanem követésre szólította fel őket, annak az életmintának a megvalósítására, amely a gyakorlatba ágyazta, és személyesen hitelesítette tanításának tartalmát. Még pontosabban úgy fogalmazhatunk, hogy élet és tanítás egyetlen személyes egységet képezett: ő maga volt a tanítás Isten országáról – sőt Isten országa –, amit a feláldozás hitelesített.

Nem elegendő átadni a mesterségbeli fogások ismeretét, hanem – és ez a fontosabb – azt az alapállást is meg kell jelölni, ahonnan látszik a szóban forgó tudás értelme, mert a tartalmi tudás néma ismerethalmaz marad, ha nem illeszkedik egy értelemegészbe, ahol – meghaladván a közönséges szakmai ismeretek pusztá alkalmazásának me-

chanikusságát – elnyeri teljes jelentését, amely azután visszasugárzik alanyára, és értelmes emberi életre segíti. Az esetleges tudáselemeknek, ismereteknek a valóság egészében elfoglalt helyük és a személyes egzisztencia sokszálú fonadékában kifejtett összetartó erejük adja meg lényegi tartalmát és jelentőségét.

A mester-tanítvány viszony egy olyan tapasztalati tudás átadására szolgál, amely nem foglalható világos szabályokba, nincs rögzíthető algoritmusa, hanem elsajátításához a tapasztalás alanyi feltételeként kifinomult érzékenység szükséges. Talán azért is, mert ezt a tudást nem csupán az ember sajátítja el, hanem egyben a tudás sajátítja el az embert: az ember mintegy be(k)öltözik ebbe a tudásba, és nem csupán mint szerszámmal és eszközzel használja. Létevé válik, nem csupán regionális tevékenységévé, tanult szakmájává. Mesterré válik maga is.

A tudásnak számos válfaja létezik. Tudni valamiről, tudni valamit, és valaminek a tudásában lenni – ez nem csupán három különböző tudásforma, nemcsak a tudás három különböző állapota, hanem három különböző alanyi diszpozíció, a tudó alany három egzisztenciaállapota. Fiatalon tudni az (egyszer bekövetkező) öregségről nem ugyanaz, mint tudni az öregséget, azaz tudni öregnek lenni – ez bizony döntő különbség a tudás alanyára nézve. Az első egy (távoli) ténynek a tudása, ismeret, de nem tapasztalat, az alanyt ez a tudás kívülről éri. A második megélt valóság, ami belülről éri-érleli. Végül az öregség tudásában lenni azt jelenti, hogy az öregség állapota megérlelte az emberben az öregség létmódját, és az emberi élet lezáró ciklusát immár nem kívülről elviseli mint idegen kényszerszerűt, hanem békésen viseli, és megéli mint az emberi élet drámai mintázatának szerves elemét, ami nélkül nem lehetséges megérkezett emberi élet, megérett emberi személy. Döntő különbség van a gerontológiai tudás és a bölcs öregség között. Mindkettő tudás, de az egyik ismereti tudás, a másik élni tudás; vagy másképpen az előbbi tudott, az utóbbi tudat.

Korunk sajátos féloldalsága, hogy a tudás mint információ roppant mennyiségben áll rendelkezésére az embernek, de kevésbé figyelünk a tudás és a tudó alany viszonyára, arra, hogy hiába a rengeteg tudás, ha nem tudjuk szervesen beépíteni az egzisztenciánkba, mégpedig azért nem, mert az egzisztencia nem tudományos ismeretek gyarapításával képződik, hanem mesterek közvetítette bölcsességi tudás alapján. Ha nincs felépített, kiérlelt, értékorientált egzisztenciaalap, akkor a ténytudás merő ismeretként, információként örvénylik körülöttünk és bennünk, de nem tanít meg hiteles emberi életet élni, mert erre alkalmatlan. A bölcsességi tudás lényege, hogy megszólít, nevel, eligazít, belülről irányít, nem neutrális információ, hanem életre való tanítás, azt az alanyi diszpozíciót építi föl, amely képes a felhalmozott és egyre

Boros Dorina,
Ébredés,
2024
Fotó:
Nyíri Julianna
© A művész
archívumából

gyarapodó tárgyi tudáskészletet szervesen felhasználni és termőre fordítani a személyes egzisztenciában. A bölcsességi tudás formál, nem csak informál.

A modernitásban a tudás leválik az életgyakorlatról, izolálódik mint különleges termelési mód: a tudást is termelik (kutatóintézetek, egyetemek, think tankek stb.). Hasonlatos ez ahhoz, ahogyan a modern társadalomban a tevékenységek különálló, egymástól sok tekintetben független alrendszereket képeznek saját működési elvekkel, racionalitással, amelynek célja a regionális hatékonyság fokozása.

Ahol az emberi akarat által tervezett és az instrumentális ész által felépített realitás uralkodik, ahol tehát a dolgok kiszámíthatóak – mert eleve számítás alapján tervezték és építették meg őket –, ott a tanítás sokkal inkább betanítás. A modern társadalom iskolái egyre inkább a betanításra, szűk kondicionálásra helyezik a hangsúlyt. Amikor a közoktatás keretében pénzügyi és számítástechnikai ismereteket akarnak tanítani haszontalannak tekintett tantárgyak (történelem, filozófia, művészetek) helyett, akkor öntudatlanul, vagy nagyon is öntudatosan, de mindenképpen tudatlanul az eszközhasználatra kondicionált és működésre felkészített – előkészített (preparált) – individuumokat képző egységeknek tekintik az iskolát, ami eredetileg a „schola”, azaz önmagáért végzett művelődés intézménye volt. A mester tanít. Tanításra van szükség ott, ahol a valóságtáj bejárása nem tervezhető meg előre, nem lehet kiszámítani, hanem csak az érzékeny és figyel-

mes tapasztalat hajlékony tudása segíti az eligazodást annak számára, aki most lép be a közegébe.

Amikor a tanítvány kész, megjelenik a mester

A mestert átítatta a táj: a szemében van, és azzal lát; beöltözött a mozdulatába, és az mozgatja; beköltözött a szavába, és az szól belőle. Egymásban vannak. A mester ama bizonyos valóság személyes emberi közvetítője a tanítvány számára. A valóság ugyanis roppant nagy, erős és veszélyes annak, aki nem ismeri a természetét, hanem csak faragott bálványokkal, talmi preparátumokkal, tolakodó szimulákrumokkal, tarka giccsekkel, harsány és mulékony ideológiákkal találkozott. A mester szemlélődő tekintetének nézése, mutató mozdulatának iránya és íve, szavának feltáró jelentése az erős valóság emberi közvetítése; képbe, szóba, zenébe, imába foglalt, egyszóval emberi léptékre szabott jelenvalósága. Ahogyan az áldozó pap mutatja fel az oltáriszentséget, a tabernákulumba foglalt végtelen Istent. Mindenki mester, aki az igaz valóságról hoz hírt, bevezet a világába, vagy legalább elvezet a határára. Így a méltó műalkotások is mestereink, mert a valódi valóságot idézik meg. Aki hallgat rájuk – nézi, olvassa, hallgatja őket, elmélkedik róluk, velük és általuk –, az tanítvány. A kultúrában mesterek és mesterművek vesznek körül mindannyiunkat! Rajtunk áll, hogy meg is jelenjenek és tanítsanak: beavassanak a valóságba.

Dezső Ágnes,
Beszélgetők,
2023
Fotó:
Nyíri Julianna
© A művész
archívumából